

Мр Милан Терзић

ОДНОС НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА
ПРЕМА КРАЉУ ПЕТРУ II
У СВЕТЛОСТИ МИСИЈА ВЛАДИМИРА ВЕЛЕБИТА

1. Велебитове мисије¹

Мисије Владимира Велебита 1943-1945 непосредно и персонално спадају у тзв. историју дипломатије и у функцији су међународног признавања „нове” Југославије. Као и највећи део писаца који су ово питање третирали последњих година, мислимо да је реч о легализацији промена у сфери власти, до којих је дошло у току народноослободилачког рата, а не о признавању Југославије као државе. Ми користимо термин „народноослободилачки покрет”, али и „нова Југославија”, јер у том процесу смене власти са једног субјекта међународне заједнице на други који нема међународну репутацију, Југославија у документацији народноослободилачког покрета нема званични име. Нама се чини да је од Другог заседања АВНОЈ-а, новембра 1943, оправданије Југославију водити као „нову”, колико год тај назив био непрецизан у међународним односима. Користимо и термин „руководство народноослободилачког покрета”, иако се иза свих акција налази Јосип Броз Тито, који у својим рукама држи све конце спољне политике. За њега је карактеристично да за свог првог повереника спољних послова привремене владе НКОЈ-а (Национални комитет ослобођења Југославије) има угледног политичара Јосипа Смодлаку, али он је декоративна личност. У питању је старији човек, који је помогао пред страним јавним мњењем да се нова Југославија не представља као страначка држава (комуниста), а могао је одлично користити у текућој фази борбе са Италијом око ревизије северозападних граница Југославије, као политичар који се налазио у жаришту јадранског питања још у Првом светском рату. Формалну улогу у својству заменика повереника

¹ Из магистарског рада одбрањеног 1992. на Филозофском факултету у Београду под насловом „Мисије Владимира Велебита 1943-1945.”

за спољне послове има др Владимир Бакарић. С обзиром на односе Ј.Б. Тита и Андрије Хебранга, мислимо да је прихватљивија претпоставка да је Тито после Другог заседања АВНОЈ-а довео Бакарића у своју близину да би га без експлицитности припремио за наследника Андрије Хебранга, када дође до његовог уклањања из Хрватске, што се и збило септембра 1944. године. Све нам говори, када је у питању истраживање историје дипломатије, да заиста треба бити опрезан, јер апсолутизација папира (изворне грађе) може да одвуче у другу, погрешну страну.

Ова проблематика је мање заокупљала пажњу историчара. Разлози су дневно-политичке природе, јер се борба за међународно признање „нове Југославије” остварује кроз компромис и тако задира у идеалну и парадну слику револуције, а постојало је и прећутно правило да се о овој страни револуције не говори док су живи учесници догађаја. Први подстицај за бављење овом проблематиком била је књига Душана Пленче „Међународни односи Југославије у току другог светског рата” (Београд 1962), у којој се ти односи показују паралелно - краљевске владе и њене делатности и народноослободилачког покрета, односно КПЈ (Комунистичке партије Југославије) као његове водеће снаге. У питању је студијски приручник у форми прегледа, али се позивом на примарну грађу, јер је користио тек приспелу документацију краљевске владе. Јован Марјановић је у својим студијама, нарочито у књизи „Дража Михаиловић између Британаца и Немаца”, (Загреб - Београд 1979), дао значајне прилоге бољем разумевању међународног положаја Југославије, сукобљених супарничких покрета и интернационализацији југословенског питања (посматрање сукоба четника и партизана кроз призму односа великих сила). Веселин Ђуретић је студијом „Влада на беспућу” (Београд 1983) дао вредан допринос односима народноослободилачког покрета и СССР-а, продору истине о Југославији, начину извештавања Тита о карактеру унутрашњих сукоба итд. Бранко Петрановић у књизи „Револуција и контрареволуција у Југославији 1941-1945.” (Београд 1983) говори о кључним тачкама: сукоб револуције и контрареволуције, односно снага које су у лицу комуниста настојале да у току Другог светског рата као антифашистичке појаве освоје власт и грађанских снага које се боре за одржавање *statusa quo*, а нарочито у књизи „Србија у Другом светском рату 1939-1945” (Београд 1992), дао је вредан допринос паралелним приказивањем двојице вођа: Тита и Драже Михаиловића. Свесни смо да је питање које се третира заиста светско, јер се ради о мултилатералним, а не о билатералним - друкчије речено, велике силе посматрају Југославију кроз призму својих билатералних интереса. Њих југословенски проблем у том часу збивања интересује са становишта добијања рата, али и са становишта будућег уређења Југославије (улога Југославије у новом поретку који настаје и који ће се крајем рата назвати по Кримској конференцији - поредак међународних односа заснованих на Криму у знаку биполаризма СССР-а и САД-а). Самим тим знамо колико је грађе о питању које третирамо у британским, руским, америчким, француским, немачким и другим ар-

хивима. Када кажемо британским архивима, не мислимо на грађу која је већ дуже време доступна, па и код нас микрофилмована, већ на она документа која из државних резона Велике Британије нису још за употребу. Независно од овог ми смо модел истраживања сузили на феномен о коме је реч.

Када је у питању партизанска дипломатија, највећи део посла припада њеном првом дипломати Владимиру Велебиту, кога Тито упућује у прве поверљиве мисије. Титов избор није случајан, јер је са Владимиром Велебитом сарађивао и раније. Са Јосипом Копиничем и Велебитом Тито је у Загребу успоставио центар који је прелазио границе Југославије, а са друге стране, одиграо више него значајну улогу у одржавању везе Тита са Москвом. Владимир Велебит је и раније добијао најповерљивије мисије везане за размену заробљеника, те касније (март-април 1943) разговоре са Немцима у Горњем Вакуфу, Сарајеву и Загребу, успостављајући контакт са генералом Глезе Фон Хорстенауом (Edmund Glaise von Horsteneau). Потом је обављао и дужности официра за везу са савезничким војним мисијама у Врховном штабу Народноослободилачке војске.² Реч је о човеку који говори више језика, коме су блиски европски манири, начин опхођења и понашања и који, уз то, поседује несумњив дар за дипломатију.³ У сваком случају реч је о човеку Титовог поверења. Он је човек од поверења, али није творац политике, већ извршилац по налозима и у оквирима који су му дати. Он не одговара неком телу, већ личности која му је дала поверења. Од Тита често тражи „принципијелне тачке гледишта”, спроводећи верно његову политичку иницијативу, тако да је у питању тзв. „лична дипломатија.” Део истраживача у свету, који су испитивали Черчилову политику према Југославији, иначе контраверзну ових година у британској историографији, говоре чак и о Черчиловој „личној политици”, кад је реч о његовим акцијама и иницијативама у Југославији у пролеће 1943. године. Довољно је споменути да су ту политику носили његови поверљиви људи, мимо свих служби и ресора, попут Вилијема Дикина и Фицроја Маклејна, а да не спомињемо касније премијеровог сина Рандолфа Черчила. Тито је Велебита држао даље од партијских функција, ублажавајући на тај начин страховања Запада да је НОП стопостотно партијски (комунистички). Краљ Петар II га у својим мемоарима назива „салонским комунистом.”⁴ Велебит је на тај начин разбијао идеолошке предрасуде Запада о НОП-у, а то је на другој страни, код кругова идеолошки ортодоксног руководства у земљи, отварало питање његове искрености, укључујући подозрење. Иако се иза свих акција, идеја и понашања у спољнополитичкој активности НОП-а налази Ј.Б. Тито, ми

² Ф. В. Дикин, *Бојовна планина*, Београд 1973.

³ „Он је комуникативан на један посебан начин. Он није комуникативан да се гура, да се намеће, него делује тихо, успостављајући контакт опрезно, али инсистира ненаметљиво”, Интервју Милана Терзића са Милованом Ђиласом, децембар 1991.

⁴ Карађорђевић Петар II, *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, Београд 1990, стр. 248.

не искључујемо и друге видове Велебитове активности у иностранству, везане за: добијање средстава, повезивање са разним личностима, увид у догађаје и исцрпније и тачније информисање о намерама свих страна које су заинтересоване за југословенско питање у завршној фази Другог светског рата. Тако нам се отвара питање, толико заобиђено у нашој историографији, о улози личности (амбиције, способности, квалитет самосталности итд.) када је у питању Владимир Велебит. Мисије, иако назначене као „војне”, преко питања о практичној сарадњи, провлаче и питања од политичког интереса. Тиме је истицана представничка улога НОП-а у име југословенских народа, на уштрб краљевске владе која поседује легитимност.

2. Партизанска забрана повратка краљу и промена британске политике

Фундаментално питање сукоба револуције и контрареволуције - питање власти - озаконено је од стране народноослободилачког покрета на Другом заседању АВНОЈ-а и створена је нова влада НКОЈ (Национални комитет ослобођења Југославије). Тако је дошло до паралелизма влада. Две владе краљевска и НКОЈ изражавају две различите друштвене снаге, иако репрезентују исту државу у међународним односима, налазећи се око тога у „спору” У тренутку стварања НКОЈ то није био у стању, за разлику од краљевске владе, али временом он шири своје могућности, док краљевска влада слаби. Москва је била упозната са заседањем партизанске скупштине у Јајцу и са њеним одлукама, која је објавила радио-станица „Слободна Југославија”, али изостављајући одлуку о одузимању законитих својстава краљевској влади и суспензију монарха краља Петра II Карађорђевића. Око овог питања у историографији су настале контраверзе. Совјетска историографија заступа гледиште да је на основу става југословенског руководства то био поступан пут, једна врста тактике, која је примењивана преко Владимира Велебита све до 17. децембра 1943, када су Британци били обавештени о свим одлукама АВНОЈ-а, о чему не говори Велебит у „Сећањима.”⁵ Поступност при објављивању одлука совјетски историчар Леонид Гибијански назива „гипка тактика.”⁶ По југословенској историографији, совјетска влада је из прагматичко-тактичких разлога, са закашњењем и у ограниченом виду, саопштила те одлуке. Несумњиво да је Владимир Велебит добио улогу савезничког обавештавања о домету одлука донетих у Јајцу и он је, пред свој одлазак у своју прву мисију у Египат децембра 1943, добио, и касније добијао, поруке и инструкције од Тита, вешто обавештавајући савезнике о домету одлука донетих у Јајцу новембра 1943. године.⁷

⁵ Владимир Велебит, *Сећања*, Загреб 1983.

⁶ Леонид Гибијански, *Совјетски Савез и нова Југославија 1941-1947*, Москва 1987, стр. 78, превод са руског језика.

⁷ Милан Терзић, Мисија Владимира Велебита у Египту децембра 1943 (прилог питању међународног признања Југославије), *Војноисторијски гласник* 1992, 1-3, стр. 171-179).

Британци су, полазећи од реалних чињеница (војно-географски су немоћни за директно уплитање), следили политички реализам, па су сав свој улог бацили на политички колосек, намећући политику компромиса. По британској историчарки Елизабет Баркер, с обзиром на међународну ситуацију, таква политика је једино била могућа.⁸ Руководство НОП-а са Титом на челу, је, разумевањем међународне ситуације и уз указивање и подршку Москве, прихватило политику компромиса. Британци су, полазећи од принципа борбености према фашизму, као основног савезничког постулата у рату⁹ напустили Михаиловића, а за узврат од НОП-а тражили као противвредност („quid pro quo“) повратак краља у земљу. Винстон Черчил ће касније у својим мемоарима Михаиловића сликовито представити као „воденички камен о врату младог краља“, а за утеху износиће став: „Историја која прави тананије разлике не треба да га избрише из списка српских родољуба.“¹⁰ Нијансе ове политике, око судбине југословенске монархије и краља, најбоље се оцртавају у преписци Тита и Черчила, коју Владимир Велебит карактерише као „писмени двобој.“¹¹ Преписку је 27. децембра 1943. отпочео „куртоазним“ писмом Тито, пожеливши британском премијеру оздрављење. Политичка игра је отворена Черчиловим одговором Титу, када му је 8. јануара 1944. послао техранску фотографију „Велике тројице“ са својим потписом, наговестио промену британске политике, али не забрављајући на југословенског краља Петра II Карађорђевића.¹² Тито је у одговору од 28. јануара 1944. као превасходан циљ нагласио борбу против непријатеља, али са „разумевањем“ британских обавеза према краљу,¹³ прихватајући на тај начин политичку игру зарад својих интереса. Због тога је већ 30. јануара 1944. дао упутства свим руководством КПЈ о држању у новонасталој ситуацији, прилагођавајући се и водећи рачуна о спољнополитичким

⁸ Повијест британске политике - или политика - према разним покретима и скупинама отпора у Југославији, Грчкој и Албанији као да је збркана, недоследна и пустоловна. Но у склопу свеукупне ратне стратегије и развита британско-совјетских односа та је повијест имала своју логику и била је чак неминовна“. (Елизабет Баркер, *Британска политика према југоисточној Европи у другом свјетском рату*, Загреб 1978. 149.)

⁹ Веселин Ђуретић, *Влада на беспућу*, Београд 1983, стр. 288.

¹⁰ Черчил Винстон, *Други светски рат*, том V.

¹¹ „Углађене и биране речи које су биле нанизане у њиховим узајамним писмима нису скривале прави смисао тог писменог двобоја“. Владимир Велебит, *Сећање*, Загреб 1983, стр. 172.)

¹² „Краљ Петар Други побегао је као младић к нама из издајничких ганци регента, принца Павла, и дошао је нама као представник Југославије и као млади владар у невољи. Не би било витешки ни часно за Велику Британију да га гурнемо у страну. Нити можемо од њега захтевати да прекине своје постојеће везе са својом земљом“, Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/880.

¹³ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/880.

аспектима међународног признавања¹⁴. Потом је британски премијер поруком од 7. фебруара 1944. сондирао терен код Тита, да ли би отпуштање Михаиловића „утрло пут” за његово споразумевање са краљем,¹⁵ а исто је поновљено у поруци британске владе, уз обећање да нема никакву жељу да прејудицира послератно југословенско уређење.¹⁶ Тито је одговорио на основу инструкција добијених из Москве,¹⁷ и одлажући питање краља за послератни период.¹⁸ Крајем фебруара 1944. на основу техранске сагласности Черчила и Стаљина, у Југославију је стигла совјетска војна мисија. Тиме су све три велике силе антифашистичке коалиције биле представљене код Врховног штаба НОВЈ. Народноослободилачки покрет је истицао представничку улогу испред југословенских народа, па је све давало основа Титу да поручи Черчилу, да питање краља прелази његове компетенције, одлажући тако одговор и наглашавајући да одлуке АВНОЈ-а представљају закон који се не може мимоићи.¹⁹ Марта 1944. у Москву је упућена мисија НОП-а, која је формално била „војна” - на челу јој је генерал Велимир Терзић - јер има политичка овлаштења: Милован Ђилас је члан Политбироа. О томе сведочи њен рад, па и Ђиласова улога априла-јуна 1944. у Совјетском Савезу.²⁰ СССР је одбацио захтев мисије о једностраном признавању НКОЈ-а, не желећи да ремети своје односе са западним савезницима, али пружајући подршку. Тако је Тито уз ослонац на СССР добијао простор за политичко маневрисање.

Британско одбацивање Михаиловића, али пружање подршке Петру II Карађорђевићу, значило је и притисак на владу у правцу његовог отпуштања. Четнички покрет са војним обележјем као једном од својих карактеристика, ако изузмемо Драгишу Васића, др Стевана Мољевића и др Младена Зујовића,²¹ имао је у краљевској влади политичког представника. Она је, поседујући међународну легитимност, конкретну моћ у земљи базирала на покрету у прилог краља. Тиме се отвара питање конкретне обавештености и веза владе са догађајима у

¹⁴ „Треба строго избегавати секташки однос према Енглеској и Америци који се појављује у нашој штампи и схватити озбиљно чињеницу да ми стварамо нову државу, чијем се положају разним испадима могу нанети озбиљне тешкоће... треба истицати савезнике, а не само СССР... Изменити у сваком погледу тон штампе и агитације у том смислу да се свим питањима прилази са становишта једне нове, самосталне творевине, која није ничија филијала” (Документи о спољној политици СФРЈ, Београд 1989, том II, стр. 37).

¹⁵ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/880.

¹⁶ Исто, КМЈ I-36/875.

¹⁷ Поруча Георги Димитрова Титу од 9. феб. 1944, Документи о спољној политици СФРЈ, Београд 1989, том II, стр. 44-45.

¹⁸ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/880.

¹⁹ Исто.

²⁰ Б. Петрановић, *Субјекти југословенско-совјетских односа 1941-1945*, Зборник за историју Матице српске, Нови Сад, бр. 39/1989, стр. 67.

²¹ Томашевић Јозо, *Четници у другом свјетском рату 1941-1945*, Загреб 1979, стр. 171.

земљи. Међутим, краљевска влада се налазила под британским менторством и била је „заробљеник” британске политике. Прекид са својим војним министром лишавао ју је конкретне војне моћи, па јој преостаје међународна легитимност и британске гаранције у корист монарха. Војни порази покрета Драже Михаиловића на двама рекама, Неретви и Дрини, у сукобу са НОВЈ 1943, отворили су 1944. питање Србије. Његово брзо војно решавање, упадом јединица НОВЈ са једне и Црвене армије са друге стране у Србију, уједно отвара питање конкретног интернационализовања. Тако је судбина краља остала у рукама британског фишкалства у правцу „исцеђивања” демократије. Ствари су решавале конкретне ситуације и процеси светских подела око сфера утицаја, а нама се намеће питање: Колико је Шубашићева влада погоршала положај српског монарха Петра II Карађорђевића?

3. Однос Владимира Велебита према краљу Петру II

Тито је априла 1944. послао Владимира Велебита у нову мисију у Алжир. Након његовог пребацивања у Италију, преко заступника НКОЈ-а у Барију Милентије Поповића, поручио му је: „Нека се не упушта у никакве разговоре о краљу на захтев Енглеза. У случају да га Черчил пита о томе, нека одговори да је краљ својим последњим актом, као што је потписивање закон о Народној банци, према коме се избегличкој влади сада омогућује крађа имовине Н. (ародне) банке и т.д., потпуно онемогућио сваке разговоре. Осим тога, питање краља не може решавати Тито или Нац. (ионални) ком. (итет) већ АВНОЈ”²² Из ове Титове депеше можемо закључити да је за Велебита Алжир био пропутовање за Лондон, јер је продужетак пута раније договорен.

Владимир Велебит је током маја 1944. боравио у Лондону. Централно место његовог борава је акција синхронизирана са Титовом политиком ликвидације Драже Михаиловића у кабинету Божицара Пурића. У време Велебитовог борава пала је и Пурићева влада не желећи да се одрекне Михаиловића, а из Америке је доведен и десигниран Иван Шубашић као нови мандатар. Током борава у Лондону Велебит се сусрео са Душаном Симићем, Божином Симићем, Срђаном Будисављевићем, Иваном Шубашићем, и др., разбијајући на неки начин фронт југословенске емиграције који је био против комунистичког покрета у земљи. Уједно је развио живу пропагандну активност у корист НОП-а. Информацијама које је из Лондона проследио 16, а које су у Врховни штаб НОВЈ приспеле 21. маја 1944, Велебит је Тита обавештавао: „Краљ Петар жели да га посетимо. Маклен ме пита да ли желим да разговарам са краљем Петром. Одговорио сам одречно. Вероватно је да Черчил жели да пошаље депешу са захтевом, да Маршал одобри мој сусрет са краљем по питању да краљ садејствује у национално ослободилачкој борби те да се изда заједничка прокламација. Ја и комитет у Лондону сматрамо да у сусрету с краљем нема ништа доброг. Изгледа они желе да сачувају краља за доба *офанзиве савезника и ос-*

²² *Документи о спољној политици СФРЈ 1941-1945*, Београд 1989, том II, стр. 93.

лобођења наше земље. Маклен је рекао да му је Маршал Тито изјавио, да би изјава краљева била корисна за *наш покрет у Србији*. Молим да се да тачан одговор по овом и ранијим питањима.²³ Потом је Велебит у информацијама од 23. маја 1944. обавештавао: „Краљ Петар не тражи да ме види... Маклен ми је рекао да краљ Петар жели да нам пође у сусрет тиме што ће нам предати ратну морнарицу. Енглези захтевају од краља Петра да напише манифест српском народу да се придружи народноослободилачкој војсци”²⁴

Ми бисмо истакли Шубашићево виђење краља, које Велебит износи након сусрета са њим: „Док сам раније мислио да је он монархиста, уверио сам се из разговора са њим и из његових изјава другим личностима да он *сматра краља у Југославији легитимним слепим црвом* које треба што пре оперисати ако желимо да Југославија буде уједињена и јака”.²⁵ Врхунац Велебитовог боравка у Лондону је његов сусрет са Винстоном Черчиллом, који га је примио у својству Министра одбране, да би се из политичких разлога нагласио војни карактер пријема. Фицрој Маклејн је у својој забелешци о овом сусрету записао да је Черчил истакао да ће повећати снабдевање НОВЈ, да не жели прејудиирати будуће југословенско уређење и да ће и даље пружати подршку краљу Петру, јер: „У Србији има врло много сељака земљорадника који би пружили снажан отпор било каквом покушају да им се наметне комунистички систем”.²⁶ Потом је краљ Петар мандат за састав нове владе поверио Ивану Шубашићу.

Тито се у то време, након немачког десанта на Дрвар, пребацио у Италију, а потом на Вис, што је створило нову ситуацију, јер је уживао део британске заштите.²⁷ То је по Черчилу био прави тренутак да Шубашић одигра праву улогу, јер је требало да „утре пут краљу”, овако оцењујући ситуацију: „У сваком случају, чини ми се да имамо коначно у руци неколико добрих карата ако будемо њима добро играли”²⁸ Министар иностраних послова Антони Идн је Шубашићу наменио улогу „Ивана Крститеља”, ограђујући се од Черчиловог идеалног виђења ситуације: „Нисам баш сигуран да је ситуација у којој се налази Тито довољно озидљна да би постао сасвим попустљив”²⁹ Черчилу је Титов положај изгледао безизлазан, тако да је у појединим предлозима ишао

²³ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/964.

²⁴ Исто, КМЈ I-3-6/965.

²⁵ Исто, КМЈ I-36/970.

²⁶ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/967.

²⁷ Вилсонова порука Черчилу: „Што се тиче мог преузимања пуне одговорности за одбрану Виса, мислим да би у ово вријеме било неприкладно да предложим да Тито стави партизанску посаду под моју контролу. Његов, *'amour propre'* (самољубље) вјеровјатно је више рањиво него обично, јер је понешто у журби морао напустити копно”, *Тито Churchill строго-тајно*, приредио Душан Бибер, Загреб 1981, стр. 175.

²⁸ Исто, стр. 176.

²⁹ Исто, стр. 179-180.

тако далеко као да се друга страна налази пред свршеним чином.³⁰ Потом је руководство НОП-а, са Титом на челу, ушло у компромис са краљевском владом, на шта је упућивала и Москва.³¹ Резултат компромиса је Вишки споразум Тито-Шубашић, којим није укинута паралелна влада, али је омогућио да се промене у земљи наставе на легалној основи. Народноослободилачки покрет је направио уступке у односу на одлуке у Јајцу, али је призната НОВЈ, федеративно уређење и привремени поредак власти. Када ствари поставимо у оновремени контекст, компромис је за вођство југословенске револуције имао сасвим другачију конотацију са становишта „чистоте” револуције, чему су нагињали неки радикалнији делови.³²

Крајем јула 1944. Тито је Велебита упутио у нову мисију у Лондон. Велебитов долазак покренуо је краљеву иницијативу: „Краљ жели да се упозна са нама”, пише Велебит 20. јула 1944, „и да нас позове на вечеру. Ја одбио. Станујемо у истом хотелу, стога ћу одмах и иселити. Шубашић изгледа жели да ме повеже са краљем”.³³ Шубашић је такође сондирао терен код Тита о могућности Велебитовог сусрета са краљем Петром II³⁴ О овој његовој иницијативи Велебит је 5. августа 1944. обавестио Тита: „Шубашић поново наваљује да официјелно видим краља. Одбис сам одлучно позивајући се на добијене инструкције”.³⁵ Велебит је потом 9. августа 1944. обавештавао Тита: „Депешу о држању према краљу примио сам. Шубашић опет инсистира да неофицијелно видим краља, јер то краљ жели. Ја са своје стране не видим никаквог смисла у таквом кораку а не верујем у дискрецију краља, ја сам сигуран да ће он испричати то Енглежима, а ови ће дати у штампу”,³⁶ наговештавајући иницијативу о могућем тајном састанку. Превасходно циљ ове Велебитове мисије био је да изврши притисак на Шубашића у циљу испуњавања одредаба Вишког споразума. Уједно је Титу слао обавештења, битна за његову преговарачку позицију са Черчиллом август-

³⁰ „Било би природно да се краљу додијели стан у британском сектору, ако икад дође на Бис. Не желим да буде овисан о Титу, јер, коначно, то је његова властита земља. Неће шкодити ако Тита замолимо да гарантира за његов положај, али не као услугу”. Исто, стр. 190.

³¹ Милован Ђилас, *Разговори са Стаљином*, Београд 1990, стр. 51.

³² „Било је неких гуњњања, али не великих. Ипак, руководство је било откљо пуно поверење код бораца и шире, тако да су на то гледали као на „вишу политику.” Интервју Милана Терзића са Милованом Ђиласом, дец. 1991.

³³ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/986.

³⁴ „Ви треба да разумете. Краљ улаже напоре да се сретне са Велебитом и другим нашим друговима... Смем ли Вас замолити да дам веома строге инструкције генералу и његовим људима, односно њиховог владања, ако случајно дође до сусрета у коридору хотела или у случају митинга (сусрета) који би организовала друга партија? Како лично, тако и као премијер-министар владе, ја никад не бих дозволио штампи или ком другом оруђу јавности овде да се користи овим или оним љубазним гестом или другим догађајем у циљу, да би се нанела штета Вашим интересима Вашег покрета. Зато су потребне хитне директиве. Доносећи одлуке, имајте молим Вас у виду, да се ми, тако рећи, налазимо у једном чамцу”, Исто, КМЈ II-9а/16.

³⁵ Исто, КМЈ I-3-6/986.

³⁶ Исто, или КМЈ I-3-6/977.

та 1944. у Италији. Тада је Черчил у свом „меморандуму” од Тита тражио допринос да се састане са краљем Петром,³⁷ а приликом заједничког сусрета Черчила, Тита и Шубашића у Напуљу 13. августа 1944. Черчил је скренуо пажњу на потребу сусрета Тита и краља Петра, наглашавајући као погодну прилику „спајање југословенских поморских снага”, на што је Тито рекао да нема начелног приговора, мислећи „Да за то још није дошло време. Требало би да сачекамо и видимо какво ће дејство произвести споразум”.³⁸

Приближавање совјетских армија септембра 1944. и партизански упад у Србију натерали су Черчила да драматизује питање Србије, настојећи да јој обезбеди неко посебан субјективитет наспрам НОП-а под британским покровитељством, а очи споразума са Стаљином у Москви.³⁹ Питање Србије је утицало да САД августа 1944. упуте војну мисију код Драже Михаиловића, са пуковником Робертом Макдавелом на челу. Мисија је повучена новембра 1944, показујући британско-америчке супротности, јер је Черчил оптужио САД да отварају сцену за грађански рат у Југославији. Британци су, услед незадрживог напредовања Црвене армије према Балкану и продора НОВЈ у Србију, вршили притисак на Шубашића у правцу стварања јединствене владе. Тито је, у очекивању решавања питања Србије, то одбијао, поручујући Велебиту, који тада, септембра 1944, по трећи пут борави у Лондону: „Такође и питање краљевог доласка помоћу Енглеза у Југославију пре ослобођења и решења народа по том питању, може изазвати проблеме”.⁴⁰ Титов тајни одлазак са Виса у ноћи 18/19. септембра 1944. за Москву, повећао је британско незадовољство, али га је приближио Стаљину и касније ослобађању главног града - Београда. И током овог Велебитовог боравка, краљ је инсистирао на сусрету: „Краљ жели да ме види по сваку цену”, 13. септембра 1944. обавештавао је Велебит.⁴¹ Велебит је обавештавао и о Субашићевој иницијативи: „Жели да ме доведе у додир са краљем, те ме је позвао на ручак у част др Бенеша који треба да се одржи 4. о.м. Тиме ме је довео у незгодну ситуацију да морам тај позив одбити, јер сам обавештен да ће Петар бити присутан”⁴² Тито је 2. октобра послао инструкције Велебиту: „Инструкције поглед краља, што мисли о ближој будућности. Решење АВНОЈ-а не може се мењати. Ликвидирање Драже користило (би) сусрету”,⁴³ које дају смер-

³⁷ Исто, КМЈ I-1/1.

³⁸ *Документи о спољној политици СФРЈ 1941-1945*, Београд 1989, стр. 231.

³⁹ Бранко Петрановић, *Политика компромиса и Србија 1944*, Војноисторијски гласник 1988, стр. 43.

⁴⁰ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ II-5-б/11 или: „Одговори Едену да још није време за јединствену владу. Треба рећи Ш.(убашићу) да учини све, да се не би влада пре времена преселила у Ј.(угославију) без нашег одобрења. Исто уреди по питању краља”, Титова порука од 28. септембра 1944, Исто, КМЈ I-3-б/986.

⁴¹ Исто, КМЈ I-3-Б/986.

⁴² Исто, КМЈ I-3-б/984, Велебитов извештај од 17. октобра 1944.

⁴³ Исто, КМЈ I-3-б/986.

нице, ако би дошло до евентуалног сусрета са краљом. Велебит је 7. октобра 1944. јављао: „Надам се да ћемо се пре нашег одласкаа срести с краљем. Разговараћемо с њим у духу Ваших директива”,⁴⁴ то упућује на његов сусрет са краљом, што је политички маневар који је Велебит требао учинити по Титовој директиви.

Након ослобођења главног града, Тито је 1. новембра 1944. у Београду потписао споразум са Шубашићем, којим су потврђене одредбе Вишког споразума. Споразум је предвиђао увођење намесништва, на које је краљ требао да пренесе своја овлашћења. На повратку из Москве, охрабрен Стаљиновом предусретљивошћу, Шубашић је издејствовао још три додатна амандмана споразума. Њима је гарантован рад политичких странака, слобода избора, а до сазивања уставотворне скупштине законодавна власт је припадала АВНОЈ-у, а извршна јединственој влади. Британцима је остало да обезбеде поштовање свога утицаја преко краља задовољењем деморкатских слобода. Југословенски краљ Петар II затезао је остварење Београдског споразума, одбијајући да своја овлашћења пренесе на регентство, плашећи се да ће тако изгубити краљевску власт. Таквим својим ставом краљ је ишао насупротив британским захтевима,⁴⁵ а Черчил му је предлагао прихватање,⁴⁶ иако свестан слабости југословенског краља, забележивши: „Жао ми је због свега тога, али не могу учинити више”⁴⁷ Краљ је незадовољан споразумом 11. јанаура извршио „салонски удар”, отказујући поверење Шубашићу. То је против њега изазвало демонстрације у земљи, које је организовала КПЈ, уверена да иза тога стоје Британци, на што је из Лондона током свог четвртог боравка наговештавао и Велебит.⁴⁸ Краљ се потом 15. јануара 1945. састао са Велебитом: „Данас ме позвао краљ. Након консултације са Шубашићем пошао код њега. Краљ је потпао под утицај Аспазije која је присуствовала разговору. Поента је његов предлог, да краљевску власт врши влада коју ће он именовати. То жели да може мењати владе по своме ћефу. Други предлог је да се састане са Титом. Каже да је у принципу за споразум”⁴⁹ У свом извештају од 21. јануара 1945. Велебит је детаљније описао сусрет са краљем, наводећи да се састао да не би Енглезима дао разлог да тврде да „смо ми бескомпромисни”, да је Антони Идн информисан о краљевој жељи да комуницира са Титом тврдећи да нема право без знања Шубашића, те да

⁴⁴ Исто, КМЈ I-3-6/985.

⁴⁵ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/990, Велебитов извештај од 21. јан. 1945: „Г Черчил је у разговору са краљем, према извештају г. Стевенсона, енглеског амбасадора, који је био заједно са г. Еденом присутан, тражио је од краља да се прими споразум и регентство. Краљ је рекао да он жели само да постави регентство на што му је Черчил одговорио, да је постављање регентства државни акт, а не лични краљев и да је уставни монарх дужан да прихвати предлог своје владе.”

⁴⁶ *Тито Churchill строго-тајно*, приредио Душан Бибер, Загреб 1981, стр. 412-413.

⁴⁷ Исто, стр. 416.

⁴⁸ „Могуће да је то игра самог Черчила и *Foreign Office-a* који желе да јавно наступе демократски и наклоњени Маршалу Титу и споразуму Тито-Шубашић, док у ствари интригирају против остварења тога споразума”, Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/991.

⁴⁹ Исто.

је краљ под јаким утицајем таште Аспазије.⁵⁰ Краљ је у безизлазној ситуацији преко Велебита тражио сусрет са Титом: „Радовао сам се да чујем да ли делите моје мишљење да је пожељно да се у највишем интересу нашег народа уреди један лични састанак између нас у скорој будућности. Сигуран сам да се слажете да овако важна времена захтевају прикупљање свих наших националних снага и у томе Ја, као и Ви, желим да узмем што већи удео. Ако је ово у сагласности са вашим личним погледом бићу вам захвалан да ми доставите ваше практичне предлоге да се дође до таквог састанка што је пре могуће”,⁵¹ предлажући да до слободних избора власт врши краљевска влада изабрана уставним путем.⁵² Британце је интересовало да ли је ова порука стигла до Тита, па је амбасадор Стивенсон 19. јануара 1945. обавестио Foreign Office: „Доктор Шубашић је потврдио да Велебит побија да је послао било какву краљеву поруку Титу. Садашње објашњење је да је Велебит, иако није предао саму поруку, испричао Титу њен садржај”⁵³ Владимир Велебит је потом обавестио Тита да је одговор саставио заједно са Иваном Шубашићем, а суштина је: „Маршал може преговарати само преко владе, а сваки други пут води апсолутизму”⁵⁴ Шубашић је краљу уручио одговор,⁵⁵ о чијем садржају су упознати и Британци.⁵⁶ Да би Британци имали утисак да је Тито одговорио, Велебит је 19. јануара 1945. тражио од Тита: „Ако Маклен пита потврдите да ми је послата депеша којом маршал одбија личне преговоре са Краљем и у којој тражи извршење споразума”⁵⁷ Краљ је, увидевши да не може ништа учинити самостално, ступио у контакт са Шубашићем, попуштајући и пристајући на регенте, али да их он бира, како је обавештавао Велебит.⁵⁸ У новонасталој ситуацији Тито је инсистирао на повратку у земљу, а краљ је честим мењање имена регената настојао продужити и одлагати конкретну ситуацију. Влада се средином фебруара вратила у земљу, а марта 1945, стварањем јединствене владе, укинут је паралелизам и направљен корак ка признавању револуционарних промена у оквиру

⁵⁰ Исто, КМЈ I-3-6/990.

⁵¹ Телеграм краља Петра II Титу, од 15. јануара 1945 Архив Ј. Б. Тита, КМЈ II-9а/38.

⁵² Исто.

⁵³ *Тито Churchill строго тајно*, приредио Душан Бибер, Загреб 1981, стр. 431.

⁵⁴ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/991.

⁵⁵ *Тито Churchill*, стр. 432.

⁵⁶ Амбасадор Стивенсон је 20. јануара 1945. известио: „Генерал Велебит је у нашој наочности др. Шубашићу уручио одговор маршала Тита на генералов телеграм у којем га извештава о својој аудијенцији код краља и о краљевој поруци. У одговору се, као што је очекивати, оштро замјера краљу Петру. На основу приближног пријевода који ми је др. Шубашић прочитао, изгледа да у брзојаву стоји мање-више слиједеће: Маршал Тито похвалио је поступак генерала Велебита да га извести о аудијенцији и уздржи се од слања краљеве поруке. Маршал Тито одбија изравно саобраћање с краљем. Упорно остаје при захтеву да споразум ступи на снагу онакав какав јест и краљева настојања да се одгоди његова провјерба жигосе као диктаторска”, Исто.

⁵⁷ Архив Ј. Б. Тита, КМЈ I-3-6/991.

⁵⁸ Исто.

политике компромиса. Конференција на Криму је међународно санкционисала споразум Тито-Шубашић и Тито је прихватио кримске препоруке - увођење у АВНОЈ представника из предратне скупштине и да законска акта АВНОЈ-а потврди уставотворна скупштина. Британци су на тај начин настојали заштитити своје интересе. Бранко Петрановић односе Тита и Черчила⁵⁹ одређује у временском луку од првог Титовог куртоазног писма Черчилу 1943, па до његове посете Британији и Черчилу 1953, остварене одмах након Стаљинове смрти. Југословенски краљ Петар II Карађорђевић, са којим се Велебит сусрео тек након војног решења питања Србије, у том временском луку нашао се у расцепу у оквиру светских мултилатералних збивања, изгубивши престо и завршивши у емиграцији.

⁵⁹ Бранко Петрановић, *Србија у другом светском рату 1939-1945*, Београд 1992, стр. 757.